

**Ձեռագիր ՄԸ եՒ ՀԱՏԻՊ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ**  
**18-րդ եւ 19-րդ դարերու Գիրքեր**

Յիւնամեակ մը անցած է արդէն ու մեր անձնական գրադարանին մէջ հայերէն ձեռագիր մը եւ 28 հնատիպ հայերէն գիրքեր ի պահ կը մնան, տպագրուած Վաղարշապատ, Երուսաղէմ, Կ. Պոլիս, Վենետիկ եւ Թիֆլիս, որոնք իրենց հնութեամբ եւ բովանդակութեամբ պատմական կարեւոր արժէք կը ներկայացնեն: Անոնց մէջ կան պատմագրութիւններ, մեկնութիւններ, շարակնոց, հաւատոյ ու Ս. Գիրքի վերաբերեալ դասագրքեր, գրաբար լեզուի քերականութիւն, բառարան եւ այլ բովանդակութեամբ գիրքեր, բոլորն ալ իրենց իսկական կազմով, կաշեպատ կամ թղթակազմ: Զանազան ստորեւ կը ցուցակագրենք թուականի կարգով, տալով նաեւ իւրաքանչիւրին հրատարակութեան յատուկ պարագաներն ամփոփ տողերով, ինչպէս նաեւ Յիշատակարաններ ուր որ կան:

**ՁԵՌԱԳԻՐ ՄԱՇՏՈՑ**

Կաշեպատ ձեռագիրս Միսարան-Մաշտոցի ննջեցեալներու յուղարկաւորութեան եւ թաղման կարգերը կը բովանդակէ միայն: Անթուակիր եւ սակայն հաւանաբար 18-րդ դարուն գրուած: 102 թերթ բոլորգիր, մաքուր եւ լաւ ընթեռնելի, մէջ ընդ մէջ կարմիր թանաքով: Սկիզբէն թերթեր ինկած են իսկ վերջաւորութիւնը անաղարտ: Կաւարտի «Տրամադողող», «Ջարճուրեցան», «Ուրախացան», «Աղաչանօք» ննջեցեալներու յատուկ երգերով: Յիշատակարան չունի:

1737 թ. (359 էջ)

**ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ**

«Գիրք որ կոչի Յաճախապատում, ասացեալ Սբ. Հօրն մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորիչին, յորում պարունակին ծառք Յոգնապատումք Բսաներէք:

Վասն անհաս էութեան Աստուծոյ, եւ խնամոցն եւ սիրոյն որ առ ստեղծուածս: Եւ վարուց ուղղութեան եւ հասունցման գործոց»:

Կ. Պոլիս 1737 ՌՃ22

Յիշատակարան

էջ 36 է (357)

«Ձաշխատող ցանկիս եւ սրբագրող սբ Մատենիս. զՊաղտատար ընչին ծառայս ձեր ով հոգեւէր ընթերցողք, հանդերձ իմովք եւ ննջեցելովք յիշեալիք ի Տէր, եւ ողջ լերուք»:

Յայտարարութիւն Խնչ Յաղագս Հոգելից Սրբոյ Մատենիս

«Եւ ահա զայս հոգեւոր ճանապարհի ընթացութիւն այս գիրք այնքան լիով ուսուցանէ, մինչ զի զմասաւոր հետեւողսն իւր ի կանառս անմարմնոց իբր զձեռանէ առեալ վերացուցանէ ի զմայլումն սիրոյ ամենասուրբ Երրորդութեան: Իսկ որք բաց ի հոգեւորէն այլ ինչ իմաստ նուրբ որոնեն ի սմա է նոցին սա իբր անպիտան եւ անօգուտ: Այլ որք ունին զհոգին Քրիստոսի զմարգարիտն անգլին, զմանաւան ծածկեալ, եւ զգանձն թաքուցեալ յազարակի՝ զտաննն ի սմա որ է արքայութիւն երկնից, զորմէ ի ներքս ի ձեռք է ասաց Տէրն մեր»:

Յիշատակարան

էջ 36Թ (359)

«Եւ սոյն այս գեղեցիկ աստուածային գանցուս ցանկացող եղեալ բարեպաշտօն եւ հոգեւէր մահաւետի Յակոբ ամուսնայն որ է հաւատարիմ պաշտօնատար եւ միաբան ի դուռն սրբոյն Յակոբայ մեծի աթոռոյն ի սուրբն Սաղիմ: Եւ իւր արդեամբքն ետ տպել զսա ի յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ, ի յօգուտ հոգեւոր եղբարց, եւ ի պատիւ ի փառս միոյն Աստուծոյ»:

«Եւ արդ. ողորմութեամբն Աստուծոյ եւ բարեխօսութեամբ սրբոյն Մինասայ զօրավարին, տպեցեալ աւարտեցաւ սուրբ գիրքս ի թվին հայոց ռճձ (1186)+551=1737 մայիսի 20, ի Հայրապետութեան սրբոյն էջմիածնի Թեքիրտաղցի Տեառն Աբրահամու Սրբազան կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց: Եւ ի պատրիարքութեան սրբոյն Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ Տեառն Գրիգորի եւ Տեառն Յովհաննու սրբազան եւ աստուածաբան վարդապետացն: Ի տպարանի Կարապետի որդւոյ Մահաւետի Աստուածատուրին եւ որդւոյ նորին տիրացու Յօհաննէսին, ի Կ. Պոլիս քաղաքի»:

«Նաեւ սուրբ էջմիածնի նուիրակ Պետրոս աստուածաբան վարդապետն յիշեցի ի բարին, զի նա ետ զօրինակն սորին եւ յոյժ փափաքանօք կամեցաւ զտպելն»:

1750 թ. (591 էջ)  
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ըստ անատերիւր եւ անսայթագ վարդապետութեան  
Սրբոյն Թովմայի  
Բաժանեալ ի չորս հատորս  
գոր արարեալ է Հօր Անտոնի Կովղնոյ Լէմովկեցւոյ աստուածաբան  
վարդապետի Փարէս քաղաքի  
Հատոր Երկրորդ: (կաշեկազմ)

Թարգմանեալ զգուշութեամբ ըստ հայկազեան լեզուիս ի Հայր Վրթանէս վարդապետէ Կ. Պոլսեցւոյ՝ յաշակերտէ Մխիթարայ վարդապետի, մեծի Աբբայի: Եւ տպագրեալ հրամանաւ Ստեփաննոսի վարդապետի եւ Աբբայի նորին յաջորդի:

Ի Հայրապետութեան Տեսուն Ղուկասու հայոց կաթողիկոսի, յամի Տեսուն 1750, ի թիվ հայոց ՌՃՂԹ, ի Վենետիկ, ի տպարանի Որլանտեան Ստեփաննոսի, հրամանաւ մեծաւորաց:

1750 թ. (686 էջ)  
Նոյն Հատոր Երկրորդ.  
(չարունակութիւն, կաշեկազմ:)

1790 թ. (832 էջ)  
ՁԵՈՒՆ ԵՄԱՐԱԿԱՆ

կաշեկազմ

Տպեցեալ ի Վեհափառ Հայրապետութեան Գերագահ Աթոռոյն Սրբոյ էջմիածնի Տեսուն Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, եւ ի Պատրիարքութեան Սրբոյ Երուսաղէմի Տեսուն Յովակիմայ Երջանկափայլ Վարդապետի:

Վեհափառ հրամանաւ Մեծի Աբբայանիստ Մայրաքաղաքիս Կ. Պոլսոյ, Սրբազան Արհեպիսկոպոսի Տեսուն Ջաքարիա Ազգասէր կարդացեալ աստուածաբան պատրիարքի: Ի թուին հայոց ՌՄԼԹ, նոյեմբեր Ժա (11), ի տպարանի Յովհաննիսի եւ Պօղոսի:

Յիշատակարան Տպողի

«Օրհնութիւն, գորութիւն եւ պաշտօն հանդերձ երկրպագութեամբ եւ մաղթանօք արագահաս վկային իւրոյ սրբոյն Մինասա ետ կարողութիւն եւ յաջողութիւն մեզ նուաստիցս հասուցանել ի կատար եւ ի լոյս ածել զոգտելոք երգս երաժշտական, այսինքն զհարականս զայս վայելուչ, ի վայելումն մաքուր մանկանց նորոյ սիօնի:

Ձի որպէս անկարօտն փառաց Աստուած կարգեաց ի յերկինս ի վերինն Սիօն զիմանալի հուրիւնս մշտնուազ երգով օրհնաբանս ի պաշտօն իւրոյ մեծութեան ըստ տեսութեան Եսայայի: Այսպէս հանճեալ եւ յերկրի կարգել օրհներգուս ինքեան զբանականս զայս սեռ, զի ի ձեռն սուրբ եւ քաղցր երգողն զմանութիւն նոցին յինքեանս բերելով միշտ նոցա նմանեցին:

Արդ ի հրճուիլն ձեր մինչ զմայլիք տալաւ, եւ հետեւապէս զկաթուածս ինչ արասարից առ բերէք յաչաց ձերոց շարժեալ ի յղճակրութենէ ներքին հոգւոյ յիշխիք ի Բրիտանոս յոյսն մեր բնաւից, զհանգուցեալ հայրն իմ զմահտեսի Աստուածատուրն եւ զիս զորդի նորին զԾահննէս, հանդերձ բարեջն եւ բազմաշխատ որդւոյն իմով տիրացու Պօղոսի եւ միւս որդւովս տիրացու Յարութիւնիւ որ շարեաց զգիրս կապարեայս:

Նաեւ յիշել մաղթեմ զայիաստուորն գործարանիս մերոյ՝ բալուցի Տիրատուրի որդի զտիրացու Ջաքարն եւ զայս: (էջ 831-832):

1807 թ. (86 էջ)  
Յովհաննու Իմաստասիրի  
եւ Կաթողիկոսի Հայոց Օձնեցւոյ  
ՃԱՌ

Ընդդէմ Երեւութականաց

նախ զառաջինն ի լոյս ընծայեալ տովին տպագրութեամբ՝ ըստ  
հին օրինակին եղելոյ ի մեծ գրատան Փարիզու:

Հանդերձ յառաջարան եւ հետեւորդ ծանօթութեամբ ք

Հ. Մրկտիչ վարդապետի Ազգերեան, ի միաբանութենէ

ամենապետի Տեսուն Մխիթարայ մեծի Աբբայի:

Հրամանաւ գերյարգոյ Տեսուն Ստեփաննոսի Աբբայի եւ Աստուածապատիւ  
Արհեպիսկոպոսի

ի Հայրապետութեան  
Տեսուն Դաւթի Հայոց կաթողիկոսի  
1807 ՌՄՄԶ  
ի Վենետիկ ի վանս սրբոյն Ղազարու

Contra Phantasiasticos  
Ընդդէմ Երեւութականաց

«Առ ճշմարտասէր» յառաջբանին մէջ հրատարակիչ Մխիթարեան հայրը ի զուր եւ անճիշդ կերպով Օձնեցի Հայրապետին կը վերագրէ Քաղկեդոնի Ժողովին «հաւատարիմ մնացած ըլլալը» երբ կ'ըսէ. «Այս ճառ ուղղափառական աստուածամաստ հայրապետիս» որում եւ վկայեն նախնիք մեր, ո՛չ միայն ջաղիկի է գլխաւոր անգլուխ աղանդաւորաց թշնամեաց ասեմ ժողովոյն Քաղկեդոնի, եւ սքանչելի ապացոյց ողջմտութեան եւ ուղղափառութեան հեղինակի նորա, այլ եւ է վերջին ապացոյց եւ պակիւն հաստատման ցուցակութեանց արդիւնաշատ Տեսուն Հ. Միքայէլ վարդապետի Զամչեանց ի կարգի պատմութեան հայոց ի քննութիւն անձին եւ վարդապետութեան առնա մեծի»:

Օձնեցի Հայրապետ Հայ Եկեղեցւոյ մեծագոյն աստուածաբաններէն մին, յատկապէս իր «Կանոնագիրք»ով եւ բազում ժողովական տեսութիւններով պաշտպան կանգնած է Հայ Եկեղեցւոյ իսկութեան եւ անկախութեան, մերժելով երեք տիեզերական ժողովներէն յետոյ եկած ամէն եկեղեցական ժողովի քրիստոսաբանական հետապնդումները: Մխիթարեանց սոյն հրատարակութիւնը յատուկ նպատակ հետապնդած է այլափոխելու մեծ Հայրապետին ու հայոց իմաստասէր կաթողիկոսին Տաթևի քրիստոսաբանութիւնն ու անկէ բխած Հայ Եկեղեցւոյ հաւատոյ կանոնները: Օձնեցի եղաւ առաջինը որ ձեռնարկեց ու ամփոփեց Հայ Եկեղեցւոյ Կանոնագիրքը որ ցարդ կը մնայ հիմնական ուղեցոյցը Հայ Եկեղեցւոյ կենսունակութեան: (ՏԶԱ)

Յիշատակարան

«Ես տրուպս Գորգ, որ ի թիկունս լերինս արմէնի նստիմ յանապատս Յովանիսի, պատահեցայ օրինակի գրոցս Յովհաննու Օձնեցւոյն, յարկեղս մեծի վանացն Սկեռայի, եւ խոշոր գրով փոխեցի զսա. եւ ի վերջս օրինակին կայր գրեալ թէ տեսուն Գրիգորիսի է գիրքս հայոց քահանայապետի» (էջ 70): Արդ փոխեցի զսա ի յօգտութիւն պիտանացուաց իրաց պէսպէս աւանդից ի զգուշութիւն ինձ, եւ համաշունչ յարակցի եղբօր Քաջատրոյ վարդապետի եւ Աստուածատրոյ, եւ զկնի մեր որոց տէր յաջողեցէ: գրացաւ ԶԽԷ (1298) թուին ի փառս աստուծոյ. ամէն»:

1831 թ. (292 էջ)

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ ՄԱՆԿԱՆՑ

Տեսուն Հ. Մինաս վարդապետի Բժշկեան  
միջաբարի Նարատու քաղաքին  
ի Մխիթարեան Միաբանութենէ  
Երկրորդ Տպագրութիւն  
ի Վենետիկ ի վանս սրբոյն Ղազարու  
1831

Սկիզբը որպէս մուտք գիրքս հայերէն երեք տեսակ տառերու օրինակներ կը բերէ, ինչպէս նոսրագիր, բոլորագիր, երկաթագիր: Ապա  
(ա) Հայերէն լեզուի նախնադրոյն տարերք. (բ) Բարոյախոսական խրատներ. (գ) Վարժութիւն բարոյական գործոց այբբենական կարգով (Ա-Յ): Օրինակ՝  
Այբ. Արիստոտէլ փիլիսոփային հարցուցին «թէ աստիճանները ի՞նչ վաստակ ունին. պատասխան տուաւ թէ անոնց շահը այս է որ ճշմարիտ ալ ասեն, մարդ իրենց չի հաւատար»:  
Դ. Վարժութիւն հայոց Պատմութեան, այբբենական կարգով (Ա-Յ): Օրինակ՝ «Արամ էր քաջ նահապետ Հայկա թոռներէն Բագարատ քաջ իշխան ըլլալով Վաղարշակ հայոց թագաւորը զինքն արաւ թագադիր նախարար թագաւորին թագ ղնող»:

Յետագայի ձեռագիր յիշատակարան  
«Սեփականութիւն Արաբկիրցի Տիրան Գ. Զորեպանեանի  
նուէր ստացայ քրոջս Արաքսի Կ. Մայրամեանէ մայր  
Մինաս Մայրամեանի (սարկաւազ)

1840 թ. (253 էջ)

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱԿԱՊՈՒԹԵԱՆ

Արարեալ երանելոյն Ռուսոյու Անձեւացեաց Եպիսկոպոսի,  
 եւ կարգադրեալն Մովսէսի գիտնական վարդապետի  
 Հրամանաւ

Ամենապատիւ եւ Վեհափառ Պատրիարքի  
 Թագաւորեալ մայրաքաղաքիս Կ. Պոլսոյ  
 Տեառն Յակովբոսի բարեջան եւ աստուածաբան Արքեպիսկոպոսի  
 ի տիպ արձանացեալ  
 յամի Տեառն 1840 (ՌՄՁԹ)

ԺՐԹագիւղ  
 ի տպարանի երկից որդւոց Պօղոսի Արապեան Ապուշեիցւոյ  
 Յաւելուած Յորդորակ էջք 244-252

Ձեռագիր մտածական մը վերջին պահպանակին վրայ՝ գրուած էվէրէկցի Տէր Յարութիւն քահանայ Նեմրուդեանի ձեռքով, ստորագրութեամբ՝ Տ.Յ. Անուան ստուգումը կատարած է հայրս էվէրէկցի Եղիա Արզումանեան իր ձեռագրով:

1843 (272 էջ)

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Յովհաննու Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց  
 Դրասխանակերտացւոյ  
 Տպագրեալ 1843

Ի Սուրբ Երուսաղէմ  
 ի Պատրիարքութեան Տեառն Հաքարիայի Արքեպիսկոպոսի  
 ի տպարանի Սրբոց Յակոբեանց Առաքելոց

«Յայտարարութիւն» Ձաքարիա պատրիարքէ

«Արդ՝ տեսանելով մեր փափագմամբ արտի զվայելչահիւս նամականիս հայադասան արդի ուսումնականաց՝ պանծալի իմն բեղմնաւոր հայկական գրականութեամբ, փոյթ յանձին կալեալ տպագրեցաք զվանական պատմագրութիւն բարեացապարտ հոգեմէթ Յովհաննու Մայրապոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, գոնեա սովաւ նպաստաւոր գտանել զպրոցական քաջուշեղ աշակերտեալ: Թէպէտ արժան էր ի տեղիս տեղիս ծանօթութիւն կարգել, սակայն ժամանակն ոչ ներեաց, թողաք այլում բարեպատեհ ժամու եւ ժամանակի կամ մեզ երկասիրել, եւ կամ այլոյ ազգասիրի աշխատսիրել:»

1851 թ. ՌՅԱ (240 էջ)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Սերէոսի Եպիսկոպոսի ի Հերակլն  
 ընծայեալ ի լոյս ի Հայրապետութեան  
 Տ.Տ. Ներսէս Ե Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց  
 եւ ի Պատրիարքութեան Սուրբ Երուսաղէմի  
 Տ. Յովհաննու Սրբազան Արքեպիսկոպոսի  
 եւ Հրամանաւ Վեհափառ Պատրիարքի Կ. Պոլսոյ  
 Տ. Յակովբայ Ազգասէր Սրբազան Արքեպիսկոպոսի  
 ի Կոստանդնուպոլիս  
 ի տպարանի Յովհաննու Միւհէնտիսեան  
 1851 - ՌՅԱ

Հրատարակիչ՝  
 Թաղէոս Միւրդաւո Տ. Աստուածատուրեան ի Կ. Պոլիս ի Ստամբուլի  
 ի Յաւերժական Յիշատակ հոգւոց  
 հանգուցեալ ծնողին իմոյ  
 Տ. Աստուածատուր քահանայի եւ Միւրդաւոյ զարմին:

«Կանխարանութիւն» (էջ 5-6)

«Ձիք անձկալի բարութիւն յաշխարհի ազգասէր եւ հայրենասէր անձին քան զգիւտ հայրենի հնութեանց, մանաւանդ եթէ յայտ գայցէ ի դէպ ժամանակի, յորոց եւ բազում նշխարաց հնութեանց ազգիս ի լոյս ածաւ Սեբէոս այս պատմագիր: Արդ եթէ հայեցուք ի Սեբէոս՝ յետ թորենացւոյն իբր հարիւր քսան ամաց ի յայտ եկեալ է այս արձանագրութիւն (Մարաբա փիլիսոփայիս Մծուրնացւոյ ՁԱ), որովհետեւ Սեբէոս էր յետ թորենացւոյն իբր 140 ամաց, վասնզի գրէ Սեբէոս՝ «Կացեալ յաւերածի արքունական կայնիցն, քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ ի դուռն արքային Պարսից»:

Յիշատակարան (էջ 240)

«Ձյետին ի գրչաց՝ եւ զառաջինս ի մեղաւորաց՝ զանարժան զանարհեստ եւ զանիմաստ զԳրիգոր երէցս արժանի առնել աղաչեմ զձեզ ով աւուրբ ընթերցողք միով ողորմեայիւ, եւ մեղաց իմոց թողութիւն շնորհել ինձ եւ իմոցն ամենայնի, եւ նա որ յիշէ, յիշեալ լինիցի յարդարամէտ զատաւորէն մերմէ Յիսուէ Քրիստոսէ, եւ նմա փառք յաւիտեանս, ամէն: Արդ գրեցաւ սա ի թուին Հայոց ՌՃԻԱ (1672 թ.) ի բաղէշ ի վանս Յովհաննու Կարապետի:

1853 թ. ՌՅԲ (879 էջ)

ՁԵՌԱՅ ՇԱՐԱԿԱՆ

Շարական Հոգեւոր Երգոց Սուրբ եւ Ուղղափառ  
Եկեղեցւոյս Հայրաստանեայց  
յօրինեալ

ի սրբոց թարգմանչացն մերոց եւ  
ի սրբոյ Շնորհալոյն եւ յայլոց սուրբ հարց եւ վարդապետաց  
ի Հայրապետութեան

S.S. Ներսէսի Ազգասէր եւ Աստուածընտրի

Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց

եւ ի պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմի

S. Յովհաննու Առաքելաշաւիղ Արքեպիսկոպոսի

եւ ի պատրիարքութեան Կ. Պոլսոյ

S. Յակովբայ Ազգասէր եւ Վեհափառ Արքեպիսկոպոսի

ի Կոստանդնուպոլիս ի տպարանի Յովհաննու Միւհէնտիսեան

1853 ՌՅԲ

էջ 879՝ Ժամանակագրութիւնք սրբոց վարդապետաց՝ հեղինակաց շարականաց  
Թիւք հեղինակաց՝ 23 Սբ. Սահակ Պարթեւ Հայրապետէն (426 թ.) մինչեւ Կիրակոս վրդ. Երզնկացի  
(1478 թ.)

1856 թ. ՌՅԶ (308 էջ)

ՏԱՐԵՐԲ ՀԱՅԵՐԷՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Դպրատանց տղոց համար

յօրինեց

Հ. Արսէն Կոմիտաս Բաղրատունի

ի Մխիթարեանց

Զորորդ տիպ հեղինակէն ուղղագրած

ի Վենետիկ ի վանս Սրբոյն Ղազարու

1856 ՌՅԶ

Յառաջաբան

«Մեր օրերն ազգիս իր լեզուն աղէկ սորվելու մեծ փոյթն տեսնելով եւ յազգասիրաց  
ստիպեալ, սա համառօտ քերականութիւնս հանեցինք մեր նոր կարգով աւելի զարգացելոց համար  
շինած ընդարձակ գրաբառ քերականութենէն. . .»:

1858 թ. ՌՅԷ (368 էջ)

ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Սրբոյ Հօրն Մերոյ Գրիգորի Նարեկայ Վանից Վանականի  
տպագրեալ

ի Հայրապետութեան

S.S. Մատթէոս Ա. Աղգասէր եւ Աստուածընտիր

Կաթուղիկոսի Ամենայն Հայոց եւ

ի Պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ

S. Գէորգայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի

ի Նալաթա Կ. Պոլսոյ

ի տպարանի Յովհաննու Միւհէնտիսեան

1858 ՌՅԷ

ի ինդրոյ Հայցմանց Հարց

միաձանց եւ քաղմաց անապատականաց

ասացեալ

Մատեան Ողբերգութեան

Գրիգորի Նարեկայ Վանից Վանականի

Յաւելուած

Ա. Տէր Առաքել վարդապետի ասացեալ ներբողեան ի սուրբ Գրիգոր Նարեկացին (էջ 319-322)

(այբբենական լրիւ համարք)

«Արփիական լոյս երկնային, Յիսուս Քրիստոս Հօր միաձին, լցեր շնորհիւ քո անքնին,  
զսուրբ Գրիգոր Նարեկացին».Բեւ զՔրիստոս փառաբանեմք, ընդ Հօր հոգւով երկրպագեմք, Երրորդութեանն փառս  
վերերգեմք, աստուածութեամբ մեր դաւանեմք»:

Բ. Աւետարանք բժշկութեան (չորս բաժին իւրաքանչիւր Աւետարանէն էջ 323-350)

Գ. «Նշանակութիւնք խրթին բառից ինչ մասնեայն» (էջ 351-368). Բառարան երեք լեզուներով՝  
գրաբար, աշխարհամար, թրքերէն:

1858 թ. (88 էջ)

Յաւելուած

ի Պատմութիւն Վերադարձի Երից Վարդապետացն

ի ծոց Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ

վերադարձ եւ շորորդին

S. Պորենայ Պ. Գալֆայեան քերթող վարդապետի

Փարիզ

տպագրութիւն Արամեան 1858 ՌՅԸ

Երեք յիշեալ վարդապետներն են. Սարգիս վարդապետ Թէոդորեան, Գաբրիէլ վարդապետ  
Այվազեան, Ամբրոսիոս վարդապետ Գալֆայեան, եւ չորրորդն՝ Պորէն վարդապետ Գալֆայեան:

«Վերջաբան» ստորագրուած առաջին երեք վարդապետներէն

«Իսկ մեք երեքին վարդապետքս որ Պորէն վարդապետին գալուստը, մանաւանդ այսպիսի  
ժամանակ՝ մեն նշան կը համարեմք այցելութեան Աստուծոյ ի վերայ Ազգիս, եւ արդարեւ աւելի կը  
քաջալերուիմք եւ կ'արիւնջամք այնու՝ քան թէ բարեխնայ Ազգայնոց բիւրաւոր դոմասանքներէն որ  
սուեր են ու կուտան մեր ուղիղ գիտաւորութեան եւ որպիսի եւ իցէ աշխատութեանցը» (էջ 83):

1859 թ. ՌԻԸ (248 էջ)

ՏԱՆԵԳԻՐԲ

Արարեալ Սմբատայ Սպարապետի Հայոց

որդւոյ Կոստանդնույ կոմսին Կոռիկոսոյ

ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք

Կարապետ վարդապետ Շահնազարեանց

միաբան Սրբոյ Էջմիածնի

ի Պատրիարքութեան Կ. Պոլսոյ

S.S. Գէորգայ Ամենապատիւ Արքեպիսկոպոսի

ի գործատան Կ. Վ. Շահնազարեանց

1859 Փարիզ ՌԻԸ

Յառաջաբան

«Տարեգիրք Սմբատայ սպարապետի կամ գունդաստապլի արքայութեանն Կիլիկիոյ յետ ի խաւարի անգիտութեան մնալոյ դարս գրեթէ վեց, տեսանէ արդ կրկնակի զլոյս ի ձեռն տպագրութեան նախ ի Մոսկվա, ապա ի Փարիզ, որ եւ ըստ շարի հայ պատմագրաց մերոց, գալով զկնի Ղեւոնդեայ վարդապետի, Ստեփաննոսի Ասողկայ եւ Ստեփաննոսի Օրբելեան Սինեաց Մետրապօլաի, ի չորրորդում համարի կարգի»:

Տիտղոսն Գունդաստապլ վերագրեալ Սմբատայ Սպարապետի, ելեալ է ի comes stabuli լատին բառէս, յորմէ Անգլիացիք կազմեցին constable, Գաղղիացիք՝ connetable, եւ Հայք՝ գունդաստապլ: Ի սկզբան անդ գունդաստապլ ի կիր առեալ էր առ Եւրոպացիս իբրեւ ախոտապետ կամ կոմս ախոտոյ արքայի, ապա՝ իբրեւ ընդհանուր հրամանատար զօրուն, իբրեւ կուսակալ, իբրեւ պետ ինդանոթաձիգ զօրուն, երբեմն եւս իբրեւ բերդակալ»։ (էջ 17)։

1864 թ. (458 էջ)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԵՒՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ

Երկու Մասամբ

(Երուսաղէմի Եսայի պատրիարքին կարմիր կնիքը առաջին էջին վերի անկիւնը 1864 թուակիր)

Տպագրութիւն Ս. Յակոբեանց Վանուց

Երուսաղէմ 1864

Զեկուցումն

«Նախ փոյթ տարինք որ ամեն եղելութեան յիշատակութիւնք գտնուի. երկրորդ՝ կարելի եղածին չափ ժամանակագրական կարգաւ պատմութիւն. երրորդ՝ տեղ տեղ ծանօթութիւններ ու դիտողութիւններ դրած եմք պարզելու համար: Ամեն գլուխներու սկիզբը թուանշանով նշանակած եմք իւր մէջ պարունակուած նիւթերը. վերջապէս ուրիշ բան չէ եղած մեր նպատակը՝ եթէ ոչ Սուրբ Գրոց պատմական մասը ճիշդ ցուցնել տոյն համառօտութեանս մէջ: Զատնք ընելու համար բաց ի Սուրբ Գիրքէն մեղի առաջնորդ ըրած եմք նաեւ ազգերնուս մէջ գտնուած ընտիր մատենագրութիւններէն մէկ քանին, որոնք այս մասին կարեւոր տեղեկութիւններ կը պարունակէին»:

Վերջաւորութեանէ էջեր կը պակսին: 458-րդը վերջին էջը ըլլալով, հոն Պօղոս առաքեալի Մեկիտինէ կղզին մտնելու դէպքով կ'աւարտի: «Ճանապարհին շատ նեղութիւն եւ այնկեմութիւն կրելով տաան ու չորս օրէ ետքը նաւը Մեկիտինէ կղզին ցամաքը ընկաւ եւ հազիւ մէջիները կը ցան ազատիլ»:

1864 թ. ՌՅԺԻ (392 էջ)

ԵՆԴՇԷՒ ՎԱՐՈՒՊԵՏԻ

Վասն Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմին  
ի Վենետիկ

ի Սուրբ Ղազար

1864 ՌՅԺԻ

1865 թ. (849 էջ)

ԱՌՁԵՐՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Հայկազեան Լեզուի

երկրորդ տպագրութիւն

Վենետիկ ի Սուրբ Ղազար

1865

Գիտելիք

«Ի գլուխ երկրորդի տպագրութեան Առձեռն Բառագրոց Հայկազեան լեզուիս զայս եւեթ ի հարկէն ասեմք, զի որ ինչ նշմարեալ էին ցարդ ի մատենիդ ուղղելիք՝ փոյթ յանձին կալաք կարեւոր քննութեամբ ուղղել. եւ որ ինչ անկան ի ձեռս երկասիրութիւնք նախնեաց նորագիւտք, կամ որ խուսափեալն էր յաշաց ի հինսն, յաւելաք բառս անլի քան զհինգ հազար, եւ ոճս բանից բազումս: Զաւելին թողումք ժամանակին եւ նորանոր հետազոտութեանց. իսկ այժմու որ եւ է մերոյ ախատութեանս ոչ այլ ինչ խնդրին փոխարէնք, բայց զի ուսումն հայրենի բարբառոյս արծարծիցի սովաւ»:

1869 թ. (597 էջ)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Մատթէոսի Ուռհայեցոյ

ի Հայրապետութեան

Տ.Տ. Գէորգայ Սրբազնազոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց  
Հրամանաւ

Սրբոյ Երուսաղմի Պատրիարք

Տ.Տ. Եսայեայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի

ի տպարանի

Առաքելական Աթոռոյ Ս. Յակոբեանց

յն Երուսաղէմ

1869

Յառաջաբան

«Նա ինքն Մատթէոս անձամբ զանձնէն իօսի յիւրական պատմութեան անուանելով զինքն Ուռհայեցի եւ վանական, որմէ համարիմք զնա աներկբայ ի սմին քաղաքի ծնեալ, եւ անդ վարժեալ ուսմանց իւրոց, ասելով «զամս բազումս քաջան քննութեամբ կացի, եւ արիարար մտօք ի քաղաքս Միջագետաց յՈւռհայ ժողովեալ գրեցաք»: Սկիզբն առնէ պատմութեան իւրոյ յամէ 952 եւ հասուցանէ մինչեւ ցամն 1136: Կրկին օրինակք առ ձեռն ունէաք ի սկսանելն գրոցս, մին 1107 համարաւ, բոլորգիր առանց թուականի, եւ միւսն 1051 համարաւ, նօտրգիր, անթուական, որոց գրչութիւնն ոչ անցանէ ի ժէ դարն:»

1871 թ.

ՈՒՆՏԱՆԿԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՍԵՐԱՍՏԻՈՑ

զՊատմութիւն յերիս հատուածս

զոր ասացեալ է Տեառն Ուխտանիսի Սեբաստիոյ) Եպիսկոպոսի

Մասն Ա.

Յաղագս թագաւորաց եւ հայրապետաց մերոց

Մասն Բ.

Յաղագս բաժանման Վրաց

Մասն Գ.

Յաղագս մկրտութեանն ազգին այնմ իկ Մաղն կոչեցեալ

ինդրանօք

Անանիայի վարդապետի առաջնորդին նարեկայ Վանուց

Վաղարշապատ

1871

Հրատարակիչներ միակ ձեռագիր մը ունեցած են իրենց տրամադրութեան ներքեւ, «զի մի միայն օրինակ գոյր ի Մատենադարան Մայր Աթոռոյ» բոլորգրով օրինակեալ իբր ժԱ կամ ի ժԲ դարու»: Անոնք կը յայտնեն նաեւ թէ «համարք գլխոց նորա էին խառն եւ գրչութիւնն բազմաշփոթ, եւ փութացաք ընծայել ի լոյս զոր ի ձեռին էր ի վայելս եւ մերոց եւ օտարաց»: Ուխտանիսի լրիւ երկը առաջին անգամ ըլլալով 1985 թուին անգլերէնի թարգմանեց Զաէն Մ.Վ. Արզումանեան հանդերձ ծանօթագրութիւններով, հիմնուելով եւ սակայն լրիւ սրբագրելով Վաղարշապատի սխալաշատ հրատարակութիւնը:

Սոյն հրատարակութեան մէջ կը պակսի երրորդ մասը՝ Մկրտութիւն ազգին որ Մաղն կոչի: Յառաջաբանին մէջ բարեբախտաբար նկատելի է հետեւեալ տեղեկութիւնը Մաղնու մասին որ վրիպած է բանասէրներու կողմէ:

«Եւ յետ այնորիկ զՄկրտութիւն ազգին որ Մաղն կոչի, նաեւ զգաւառս եւ զգեղս գլխաւորս, եւ զքաղաքս եւ զքերդս իւրաքանչիւր գաւառօք որ են յաշխարհին յայնմ իկ, որպէս եւ կամք քո հրամայեցին, եւ զվանօրայս հանդերձ վանականօք անուամբ իւրաքանչիւրոց, եւ զանապատս միայնաւորաց, եւ որք բազմակեցեք եւ որք միայնակեացք ընակեալ յապատս եւ յանապատս, եւ զօրինակ ցուցանել զօրութեանն Աստուծոյ, որ ի ծածուկս եւ ի յայտնի դործէր ի մկրտեալսն երեւմամբ նշանաց եւ արուեստից, տեսեամբ եւ յայտնութեամբ, միանգամայն եւ զգործս հոգեւորս» (Ուխտանիս Ա. էջ 14):

1871 թ. (334 էջ)  
 ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ  
 Սրբոյն Ներսիսի Շնորհալուոյ  
 ի Հայրապետութեան Ս. Էջմիածնի  
 Տ.Տ. Գէորգայ Վեհափառ Կաթողիկոսի  
 Հրամանաւ  
 Պատրիարքի Սրբոյ Երուսաղէմի  
 Տեառն Եսայեայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի  
 եւ ի Պատրիարքութեան Կ. Պոլսոյ  
 Տեառն Մկրտչի Սրբազան Արքեպիսկոպոսի  
 Երուսաղէմ ի տպարանի Առաքելական Աթոռոյ  
 1871

Յառաջաբան  
 «Համահաւաքումն առաքելաշունչ թղթոց Ս. Ներսիսի Շնորհալուոյ, որ Ընդհանրական կոչի  
 ի հասարակաց, եւ յորում ամփոփին նաեւ թուղթք կայսերն եւ պատրիարքին Գունաց եւ  
 կաթողիկոսին Հայոց Գրիգորի Տղայոյ, ի զանազան ժամանակս եւ ի տեղիս, տեսնալ է զլոյս, է՛ որ  
 ամբողջական եւ է՛ որ մասնական պարունակութեամբ: Բաղդատութեամբ տպագիր եւ ութից  
 գրչագիր օրինակաց ածաք ի լոյս»:

1875 թ. (733 էջ)  
 ՈՒՍՈՒՄՆ ՀԱՄԱՐԱՐԱՌ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ  
 Տեառն մերոյ  
 ի Տ. Ներսէս Արքեպիսկոպոսէ Վարժապետեան  
 Պատրիարքէ Հայոց Կ. Պոլսոյ  
 յԱրմաշ  
 ի տպարանի Զարիսպիան Ս. Աստուածածնի Վանաց  
 1875 ՌՅԻԻ  
 ի Հայրապետութեան  
 Տ.Տ. Գէորգայ Սրբազան կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց  
 եւ  
 ի պատրիարքութեան Ս. Երուսաղիմայ  
 Տ. Եսայեայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի  
 առ յիշատակ ննջեցելոց իւրոց  
 Յակոբ Էջֆնտի Նորատունկեան  
 առ որդիս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:

1875 - 1879 (786 էջ)  
 ՆՈՐ ԲԱՌԳԻՐԻ  
 Հայ - Անգլերէն  
 ի Հ. Մատթեայ վ. Պետրոսեան  
 New Dictionary  
 Armenian-English by  
 Rev. Matthias Bedrossian, M.M. D.D.  
 Վենետիկ  
 ի տպարանի Մխիթարեանց  
 ՌՅԻԳ - ՌՅԻԸ  
 1875 - 1879

Preface (pp. xi-xv)

"The progress of philology permitting us at present to study accurately our language, it behoves us to endeavour to prevent the influence of modern languages, such as French and English, from making too many encroachments. As regards the number of words, our New Dictionary is much richer than the former one, Rev. Paschal Awker's in 1825, and at the same time more purified. In the series of Armenian words, we have adopted as much as possible the method of our Armenian Academic Dictionary, making a summary of nearly all the words

chosen from our classic authors; obsolete words being excluded, as also a number of compound words, the meaning of which would easily be understood even by those unacquainted with the Armenian language."

1886 ՈՅԼԵ (86 էջ)  
ԱԹՈՌ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

գրեց՝  
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան  
Առաջնորդ Կարոյ  
Վաղարշապատ  
ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ էջմիածնի  
(արտատպուած Արարատ ամսագրէն)

1889 ՈՅԼԵ

առ Աստուածարեալ եւ Վեհափառ  
Տէր Տէր Մակար Ա Սրբազնակատար Կաթողիկոս  
եւ Մայրապետ Պատրիարք Ամենայն Տանն Թորգոմայ

Գահակալ  
Նախամեծար Լուսաւորչահիմն Աթոռոյ Սրբոյ էջմիածնի  
Եպիսկոպոսայեւ Մեծ  
եւ Քահանայայեւ Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ  
Հովուայեւ արթուն բանաւոր Հօտիս Քրիստոսի  
Հայր մեր եւ Տէր Հոգեւոր

Եզրակացութիւն (էջ 82 - 85)

«Հայց. Եկեղեցին իւր սեպհական կանոններով եկեղեցական դասակարգութեան ամենախիստ պահպանն է եղած՝ եկեղեցական նուիրապետութեան բարձրագոյն նշանակութիւն տուած լինելով: Հայց. Եկեղեցին ո՛չ նորութեանց ետեւ մղորեցաւ եւ ո՛չ բարեկարգութեանց պէտք ունեցաւ. այլ իւր հաւատոց պարզութեամբ եւ հնաւեղ դասնութեանց եւ կանոնադրութեանց պահպանութեամբ եղաւ ի սկզբանէ եւ մնաց ինքնանկախ բոլոր եկեղեցեաց վրայ գերազանցապէս փայլելով միշտ: Հայց. Եկեղեցւոյ Գերագոյն Աթոռ ոչ երբեք այն չափ փառաւոր կ'երեւի, քան երբ իր բարձրութեան ելնելու բազմաթիւ սանդուխները կարգ ըստ կարգի շարադասեալ եւ համաձայնեալ նկատուին:»

1887

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ղեկնողեայ Մեծի Վարդապետի Հայոց  
Հրատ. Կարապետ Եղեանց  
Աշխատասիրեց՝ Ստեփան Մալխասեանց  
Ս. Պետերբուրգ  
1887

Երեւանի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի 13-րդ դարու թիւ 1902 հնագոյն Ձեռագիրը ունի հետեւեալ տիտղոսաթերթը՝ «Պատմաբանութիւն Ղեկնողեայ Մեծի վարդապետի Հայոց, որ յաղագս երեւելոյն Մահմետի եւ զկնի նորին, թէ որպէս եւ կամ որով օրինակաւ տիրեցին տիրեցեաց, եւս առաւել թէ Հայոց ազգիս»:

Ներածական

Եղեան կը նշէ թէ քննական սոյն հրատարակութիւնը պատրաստած է Ստեփան Մալխասեան, ուրիշ նաեւ կը յայտնուի թէ Ղեկնողի գործը ֆրանսերէն եւ ռուսերէն թարգմանութեամբ լոյս ընծայուած էին նախապէս: Վերջին ժամանակներու 1982 թուին անգլերէն առաջին թարգմանութիւնը կատարած ու հրատարակած է Հաւէն Մ.Վ. Արզումանեան Ֆիլատելֆիոյ մէջ (ԱՄՆ): Նոյն տարին Ղեկնողի երկը աշխարհաբարի թարգմանուած եւ հրատարակուած է Երեւանի մէջ Արամ Տէր Ղեկնողեանի կողմէ:

Թիշատակարան

«Կատարեցաւ վարդապետութիւն Ղեկնողի վասն ժամանակագրաց տանն Թորգոմայ, ի հրամանէ տեառն Շապիոյ Բագրատունւոյ, ի պատուաւոր յազգէն Մամիկոնեանց, ի հալալ արդեանց

եռ Հրաման ծրել փծուն գրչի Սարգսի: Աղաչեմ յիշեցէք յողորմածն Աստուած, եւ նմա փառք յաւիտեանս. Ամէն»:

1889 ՌՅԼԸ (68 էջ)  
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐՄՈՅ  
զոր թարգմանեաց Ջենոբ Ասորի  
երկրորդ տպագրութիւն  
ի Վենետիկ  
ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու  
յամի 1889 ՌՅԼԸ

Ջեկուցումն

«Ջենոբա այս աշակերտ սրբոյ Լուսաւորչին եւ առաջնորդ Իննական վանիցն ի նմանէ կացեալ, Հրամանաւ վարդապետին իւրոյ որպէս ինքն իսկ պատմէ գրեաց զգիրս զայս առ երիցունս ումանս յԱսորիս»:

Յիշատակարան (էջ 62)

«Ի Ժամանակս թագաւորութեանն Հերակլեայ, եւ ի մահուն Խոսրովու, Հրամանաւ Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի, եւ յիշխանութեան Մամիկոնեան Վահանայ՝ զոր մայրենեօք Կամսարական կոչեն, որ երեսներորդ երկրորդ էր ի Մուշեղայ՝ զոր Բաշակորով կոչեն, գրեալ եւ կազմեալ ի վանան Գլակայ ի դուռն սրբոյ Կարապետին, յորում կայ նշխարք Կարապետին՝ բեւեռովն յայտնի գոլ, թողի անմոռաց յիշատակ ինձ եւ իմոցն, եւ Յովհան Մամիկոնեան եպիսկոպոս, երեսներորդ Հինգերորդ (35-րդ) ի Ջենոբայ առաջին եպիսկոպոսէն Մամիկոնեանից, ի Հայրապետութեան Մամուէլի՝ որ չորեքամսեան էր նստեալ»:

1892 թ. (226 էջ)  
ՀԱՏԱՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

եւ

Բիւզանդեան Ժողովոց Պարագայք  
Պատմական Յառաջադրութիւն  
Դր. Արշակ Տէր-Միքելեան  
Մոսկուա  
1892

(Արժանացեալ բարեյիշատակ Իզմիրեան  
Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակի)

Յառաջարան 23 էջերով

«Հայց. Եկեղեցին՝ մեր այդ փառաւոր աւանդարանը, ծփում էր իւր վեհութեան մէջ դեռ առաջին դարերում իւր պարզ, սուրբ եւ ազատամիտ սկզբունքներով, որոնք սոյն այս դարում եւ յաւիտեանս ամենալուսաւորեալ աշխարհի հիացման առարկայ են: Հայց. Եկեղեցին ոչ մի եկեղեցու կամ ազգի թշնամի չէ, սակայն իւր անաղարտ էութեան եւ կերպարանքի մէջ մնալով, նոցա գրկախառնելուց հիմնապէս եւ մահու չափ զգուշանում է: Բայց իւրաքանչիւր եկեղեցու բարոյական պարտականութիւնն է ցոյց տալ եւ խելամուտ անել իւր որդոց իւր հիմնական սկզբունք եւ զաղափարներին, որպէս զի ապահով լինի օտար մոլորութիւնից, վասն զի հայր քանի առաւել զարգանայ եւ քանի շատ խորամուտ լինի Հայց. Եկեղեցու ներքոյն, այնքան աւելի կը սիրէ եւ կը պաշտէ զայն, որուն պարտականութիւնն է քարոզով ցոյց տալ իւր որդոց այն հաւատքն ու սկզբունքները որոնք կենդանի են ի հեռու» (էջ 6.):

1895 թ. (1267 էջ)  
ԱՏՏՈՒԱՄԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏԵԱՆ  
Հին եւ Նոր Կտակարանաց  
Ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց  
Համեմատութեամբ Երբայական եւ  
Յունական բնագրաց  
Կ. Պոլիս 1895  
Տպագրութիւն Գ. Պաղտատլեան

«Յրեծայել մեր արդ ի լոյս զԱստուածաշունչ Մատենան Հին եւ Նոր Կտակարանաց Համեմատեալ զհինն ընդ Եբրայական բնագրին, եւ զնորն ընդ Յունականին, արժան համարիմք ընթերցանելեաց նախ զպատճառացն վասն որոց եկաք յայս կարեւոր գործ, եւ երկրորդ զհանգամանաց աշխատութեան մերոյ: Զպատճառացն շատ իցէ ասել կարճաօտիւ եթէ յառաջ քան զամեն ինչ, բարեաց յիշատակաց արժանին ներսէս Պատրիարք Վարժապետեան ոչ սակաւ Զան յանձն առնայր Հաւանեցուցանել զԼեկերութիւն Գրոց Սրբոց տալ ի լոյս ընծայել եւ տարածել զիւրացնի զաստուածեղէն Մատենան, զթարգմանեալն ի հայ լեզու յերանելի հարցն մերոց ի Սահակայ եւ ի Մեսրոպայ»:

Մատենիս Հին եւ Նոր Կտակարաններու միջեւ գտնուող էջերու «ընտանեկան արձանագրութիւններ» բաժնին մէջ, արձանագրուած են ծնունդներու, ամուսնութեանց, քահանայական ձեռնադրութեան եւ մահագրութեանց ղէպքերը՝ պատահած 1930 - 1954 թուականներու ընթացքին, գրուած հօրս՝ վեց զաւակներու հայր՝ Էվէրէկցի Եղիա Արզումանեանի ձեռամբ:

1899թ. (480 էջ)

ՄԻՄԱՂ

Յակոբ Յ. Պարոնեանց

Թիֆլիս 1899

Տպագրութիւն Մ. Շարաձէի եւ Ընկ. Նիկ. 21

«Երկու Խօսք»

«Ներկայ գործս պիտի խօսի կենդանիներուն վրայ, ի բաց առնելով միայն այն կենդանին որուն մարդ կ'ըսեն տասնեւիններորդ դարուս մէջ: Ինքնին կը հասկցուի ուրեմն թէ զիւցազներուս խումբը պիտի կազմուի կատուէ, գորտէ, կապիկէ, աղուէսէ, գայլէ, էջէ, սագէ, բաղէ եւ, վերջապէս այն ամէն կենդանիներէն որոնց մարդ չեն ըսեր: Փիլոն հազած կապիկներ, առաջնորդութեան թեկնածու ագուսներ, իրենց անձը ուղղութեան օրինակ հռչակող ուղտեր, ներդաշնակութեան ճաշակ տարածող աւանակներ, պանիրի պահպանութեան համար իրենք զիրենք ընտրելի ներկայող կատուներ եւայլն, ի տես պիտի գան եւ իրենց դերերն պիտի կատարեն ՄԻՄԱՂի ասպարէզին մէջ» (էջ 4.):

ԶԱԻԷՆ Ա. ԲՆՆՅ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ